

UDC: 457 (013.3) (475,1)
ORCID: 0000-0002-9593-5890

SIYOSIY PARTIYA FAOLIYATINI TUGATISHNING NAZARIY-HUQUQIY ASOSLARI: MILLIY VA XORIJIY TAJRIBA TAHLILI

Shodmonov Mirzoxid Muxtor o'g'li,
Toshkent davlat yuridik universiteti
tayanch doktoranti
e-mail: shodmonovmirzoxid69@gmail.com

Annotatsiya. Bugungi kunda dunyodagi barcha demokratik davlatlarda siyosiy hokimiyatning shakllanishini siyosiy partiyalar ishtirokisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Siyosiy partiyalar demokratiya yuqori darajada rivojlangan davlatlarda ham o'z-o'zidan taraqqiy etmagan, balki uzoq tadrijiy yo'l bilan murakkab ijtimoiy muhitni boshdan kechirish orqali huquqiy islohotlar bilan rivojlangan. Siyosiy partiyalarning rolini yanada kuchaytirish masalasining ustuvor yo'nalish sifatida belgilanishi, siyosiy partiyalar huquqiy asoslarining takomillashtirilishi orqali davlat va jamiyat hayotida ularning roli kuchaydi. Bu esa ular o'rtasida sog'lom raqobat muhitining shakllanishida muhim qadamlardan biri bo'ldi. Maqola siyosiy partiya faoliyatini tugatishning nazariy-huquqiy asoslari va bu boradagi milliy va xorijiy tajriba tahlili haqida bo'lib, asosan, milliy va xorijiy davlatlar qonunchilik hujjatlari hamda bu boradagi ilmiy tadqiqot ishlari qiyosiy tahlil asosida tadqiq qilindi va o'rganildi. Tadqiqot doirasida mavzuning muammoli jihatlarini ilmiy tahlil qilingan holda ilmiy metodlar bo'lgan ilmiylik, xolislik, tizimlilik, huquqiy taqqoslash uslubi, induksiya-deduksiya va boshqa ilmiy usullar qo'llanildi. Tadqiqot ishimizda partiya faoliyatini tugatishning nazariy-huquqiy asoslari va bu boradagi milliy va xorijiy tajriba tahlili yuzasidan amaliy taklif va ilmiy xulosalar berildi.

Kalit so'zlar: siyosiy partiya, elektorat, siyosiy partiyani tugatish, siyosiy guruh, dastur, ustav, xalqaro tajriba.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ПРЕКРАЩЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ: АНАЛИЗ НАЦИОНАЛЬНОГО И ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА

Шодмонов Мирзохид Мухтор угли,
докторант Ташкентского государственного
юридического университета

Аннотация. Сегодня формирование политической власти во всех демократических странах мира немыслимо без участия политических партий. Политические партии не развивались спонтанно даже в странах с высокоразвитой демократией, а развивались в результате правовых реформ в ходе длительного постепенного процесса переживания сложной социальной среды. Усиление роли политических партий является приоритетом, усиление роли политических партий в жизни государства и общества через совершенствование правовой базы политических партий – один из важных шагов в создании здоровой конкурентной среды между ними. Статья посвящена теоретико-правовым основам прекращения деятельности политической партии и анализу отечественного и зарубежного опыта в этой области, в основном на основе сравнительного анализа национального и зарубежного законодательства и исследований в этой области. В исследовании использовались такие научные методы, как научный, объективный, систематический, юридический сравнительный, индукционно-дедуктивный и другие научные методы, с научным анализом проблемных аспектов темы. В исследовательской работе были даны практические предложения и научные выводы по теоретическим и правовым основаниям прекращения деятельности политической партии, а также дан анализ отечественного и зарубежного опыта в этой области.

Ключевые слова: политическая партия, электорат, прекращение действия политической партии, политическая группа, программа, устав, международный опыт.

THEORETICAL AND LEGAL BASIS OF TERMINATION OF POLITICAL PARTY ACTIVITIES: ANALYSIS OF NATIONAL AND FOREIGN EXPERIENCE

Shodmonov Mirzokhid Mukhtor ugli,
Doctoral student
of Tashkent state university of law

Abstract. Today, the formation of political power in all democracies around the world is unimaginable without the participation of political parties. Political parties have not developed spontaneously even in countries with a high level of democracy, but have evolved through legal reforms through a long gradual process of experiencing a complex social environment. Strengthening the role of political parties is a priority, strengthening the role of political parties in the life of the state and society through improving the legal framework of political parties. This is one of the important steps in creating a healthy competitive environment between them. The article is about the theoretical and legal basis for the termination of a political party and the analysis of national and foreign experience in this field, mainly based on the comparative analysis of national and foreign legislation and research in this area. The research uses scientific methods such as impartial, systematic, legal comparison, induction-deduction and other methods, with a scientific analysis of the problematic aspects of the topic. In our research work, practical suggestions and scientific conclusions on the theoretical and legal basis of the termination of the party and the analysis of national and foreign experience in this area are given.

Keywords: political party, the electorate, political party termination, political group, program, charter, international experience.

Kirish

Demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va mamlakatni modernizatsiya qilishda Oliy Majlis, siyosiy partiyalarning rolini yanada kuchaytirish masalasining ustuvor yo'nalish sifatida belgilanishi, siyosiy partiyalarning huquqiy asoslarining takomillashtirilishi orqali davlat va jamiyat hayotida siyosiy partiyalarning roli kuchaydi. Bu esa ular o'rtasida sog'lom raqobat muhitining shakllanishida muhim qadamlardan biri bo'ldi. Bu izchil davom etayotgan huquqiy islohotlarda siyosiy partiyalar faoliyatining tashkiliy-huquqiy asoslarini chuqur ilmiy tahlil qilish, tanqidiy o'rganish va mavjud muammolar uchun maqbul ilmiy-amaliy yechimlar taklif etish orqali ularning samarali faoliyatini tashkil etish va aniq mexanizmlarini yaratish muhim hisoblanadi. Tadqiqot ishimiz siyosiy partiya faoliyatini tugatishning nazariy-huquqiy asoslari va bu boradagi milliy va xorijiy qonunchilik tajribalari tahlili haqida bo'lib, asosan, milliy va xorijiy davlatlar qonunchilik hujjatlari hamda bu boradagi ilmiy tadqiqot ishlari qiyosiy tahlil asosida tadqiq qilindi va o'rganildi. Tadqiqot ishimizda partiya faoliyatini tugatishning nazariy-huquqiy asoslari va bu boradagi milliy va xorijiy tajriba tahlili yuzasidan amaliy taklif va ilmiy xulosalar berildi. Davlatimiz rahbari Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi asosida "Yangi O'zbekiston –

xalqchil va insonparvar davlat" g'oyasini ilgari surayotganligi bu borada ham muhim islohotlar amalga oshirilishiga, siyosiy partiyalar faoliyatini faoliyatini takomillashtirishda, yangi mexanizmlar yaratilishida muhim qadamlardan biri bo'ladi deb ta'kidlashimiz mumkin [1].

Dunyoda siyosiy partiyalar davlat hokimiyati tuzilmalarini shakllantirish va hokimiyatni amalga oshirishda faol ishtirok etish tendensiyasi kuzatilmoqda [2].

Material va metodlar

Tadqiqot olib borishda tarixiy, tizimli-tuzilmaviy, qiyosiy-huquqiy, mantiqiy, ilmiy manbalarni kompleks tadqiq etish, induksiya, deduksiya va statistik ma'lumotlar tahlili kabi usullar qo'llanilgan.

Tadqiqot natijalari va tahlil

Yurtimizda siyosiy partiyaning faoliyatini tugatish jarayoni huquqiy jihatdan tartibga solingan va bu tegishli qonunda o'z aksini topgan. Milliy qonunchiligimizga ko'ra, siyosiy partiyaning faoliyati quyidagi tarzda tegishli qoidalar asosida tugatiladi. Dastlab partiyaning o'z ustaviga muvofiq tarqalib ketishi orqali amalga oshiriladi. Bu haqida partiya oliy organi uch kunlik muddat ichida O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligiga xabar qiladi. Keyin tugatilayotgan partiya "O'zbekiston Respublikasi Siyosiy partiyalar to'g'risida"gi Qonunining 3-moddasining ikkinchi

qismida nazarda tutilgan xatti-harakatlarni sodir etgan hollarda yoki o'z faoliyati to'xtatib qo'yilganidan so'ng bir yil muddat ichida o'sha xatti-harakatlarni takror sodir etgan hollarda O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligining yoki O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurorining taqdimnomasiga binoan O'zbekiston Respublikasi Oliy Sudining qarori bilan tugatiladi. O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligining siyosiy partiya faoliyati tugatilganligi to'g'risidagi rasmiy xabari ommaviy axborot vositalarida e'lon qilingan kundan boshlab siyosiy partiyaning faoliyati tugaydi [3].

Ma'lumki, Konstitutsiyamizning 34-moddasida Siyosiy partiyalarda, jamoat birlashmalarida, ommaviy harakatlarda, shuningdek hokimiyatning vakillik organlarida ozchilikni tashkil etuvchi muxolifatchi shaxslarning huquqlari, erkinliklari va qadr-qimmatini hech kim kamsitishi mumkin emas.

Yuqorida O'zbekiston Respublikasi Siyosiy partiyalar to'g'risidagi qonunda siyosiy partiyaning faoliyati tugatilishini o'rganar ekanmiz, bu jarayon xorijiy mamlakat qonunchiligida qay tarzda amalga oshirilishini ilmiy tadqiqotimiz davomida ko'rib chiqamiz, milliy va xorijiy tajribani qiyosiy tahlil qilgan holda o'rganib chiqamiz.

Mustaqil davlar ichida o'z o'rniga va davlat boshqaruv tizimiga, shuningdek partiyaviy tizim shakllangan davlatlardan biri Belarus davlatini ko'radigan bo'lsak, uning qonunchiligida ham siyosiy partiyalarni tugatish jarayoni o'ziga xos qonuniy jihatdan tartibga solingan. Xususan, bu boradagi qonunning 20-moddasida siyosiy partiyaning tugatish tartibi siyosiy partiya yuqori organining qarori bilan qonun hujjatlarida belgilangan tartibda amalga oshiriladi. Siyosiy partiya birlashmani tugatish: siyosiy partiya, ittifoq oliy organining qarori va ushbu Qonunning 32-moddasida nazarda tutilgan hollarda Belarus Respublikasi Oliy sudining qarori bilan tugatiladi. Belarus Respublikasi Oliy sudining siyosiy partiyaning yoki ittifoqni tugatish to'g'risidagi qarori Adliya vazirligiga yuboriladi. Adliya vazirligi bu jarayonni huquqiy jihatdan ijrosini ta'minlaydi [4].

Barcha sohada, xususan, siyosiy jihatdan ham rivojlanib borayotgan Gruziya Respublikasida ham siyosiy partiyalarni tugatishning huquqiy asoslari mavjud. Partiya faoliyatini tugatish qonunning

35-moddasiga ko'ra, partiya ushbu qonunda belgilangan holatlar va tartibda faqat Gruziya Konstitutsiyaviy sudining qarori bilan taqiqlanishi mumkin. Gruziya Konstitutsiyaviy sudi ag'darish yoki zo'ravonlik bilan o'zgartirish maqsadi bo'lgan partiyaning faoliyatini taqiqlashi mumkinligini ham ta'kidlab o'tgan. Gruziyaning konstitutsiyaviy tuzumi, mamlakat mustaqilligiga tajovuz qilish, uning hududiy yaxlitligini buzish, milliy, mahalliy, diniy va ijtimoiy nizolarni qo'zg'atadigan urush yoki zo'ravonlik targ'ib qilinganida ham partiya tugatiladi. Qonunning 37-moddasida partiyaning faoliyati o'z-o'zini tugatish asosida ham tugatilishi mumkin. Bunda partiyaning o'zini o'zi tugatishi nizomda belgilangan tartibda qurultoy qarori bilan amalga oshiriladi. Shuni ta'kidlash joizki, partiya taqiqlagandan yoki o'z-o'zini tugatgandan so'ng qolgan mol-mulk davlat xazinasiga o'tkaziladi [5].

Siyosiy partiyalarni tugatish jarayonlari Makedoniya Respublikasi qonunchiligida ham tegishli qonun-qoida asosida tugatiladi. "Siyosiy partiyalar to'g'risida"gi Qonunning 45-moddasiga ko'ra, har qanday siyosiy partiya vakillik organining qarori bilan tugatilishi mumkin. Ushbu davlatda Konstitutsiyaviy sud siyosiy partiyaning tugatib yuborish to'g'risidagi qaror chiqaradi va siyosiy partiyaning aktivlari Milliy G'aznachilikka, ya'ni davlat hisobiga qaytariladi [6].

O'ziga xos partiyaviy tizimga ega Moldova Respublikasi qonunchiligining 23-moddasida siyosiy partiyaning tugatish tartibi belgilangan. Siyosiy partiyaning tarqatib yuborish partiyaning kollegial boshqaruv organi yoki unga vakolat berilgan boshqa shaxslar tomonidan Adliya vazirligi ishtirokida uning umumiy yig'ilishida amalga oshiriladi. Umumiy yig'ilish tomonidan qabul qilingan siyosiy partiyaning tugatish to'g'risidagi qaror orqali amalga oshiriladi. Oliy sud tomonidan chiqarilgan tugatish to'g'risidagi qaror chiqarilishi mumkin [7].

Kavkazorti davlatlaridan biri bo'lgan Ozarbayjon Respublikasi qonunchiligining 16-moddasi siyosiy partiyaning tugatish masalasi haqida bo'lib, siyosiy partiya belgilangan tartibda Ozarbayjon Respublikasi Konstitutsiyaviy sudining qarori va Partiya kengashining qarori bilan tarqatib yuboriladi Siyosiy partiyaning tarqatib yuborish to'g'risida ariza Ozarbayjon Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan taqdim etiladi. Konstitutsiyaviy sud siyosiy partiyaning tarqatib

yuborish to'g'risidagi masalani ko'rib chiqishga qabul qilganda, yakuniy qaror qabul qilingunga qadar ushbu siyosiy partiyaning faoliyatini to'xtatib qo'yishi mumkin [8].

Markaziy Osiyo davlatlaridan biri Qirg'iziston Respublikasi qonunchiligiga muvofiq siyosiy partiya faoliyatini tugatish, uni qonuniy tugatish yo'li bilan amalga oshiriladi. Siyosiy partiya tugatish, uning qurultoyi (konferensiyasi) qarori bilan amalga oshiriladi. Siyosiy partiya taqiqlangan harakatlar sodir etgan taqdirda, Oliy sud qarori bilan tugatib yuboriladi. Siyosiy partiya tarqatib yuborish to'g'risidagi ariza Qirg'iziston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan taqdim etiladi va u qarorning ijrosini ta'minlashga mas'ul hisoblanadi [9].

Qo'shni davlat Qozog'iston Respublikasida siyosiy partiya sud qarori va partiya qurultoyining qarori bilan tugatiladi. Oliy sud qarori bilan siyosiy partiya quyidagi hollarda tugatilishi mumkin: 1) Qonun talablariga rioya qilmaslik; 2) sud tomonidan belgilangan muddatda siyosiy partiya faoliyatini to'xtatib turish uchun asos bo'lgan huquqbuzarliklar bartaraf etilmasa; 3) siyosiy partiya ustaviga zid bo'lgan faoliyatni muntazam ravishda amalga oshirish; 4) Qozog'iston Respublikasining qonunhujjatlarida taqiqlangan yoki takroran (kamida ikki marta) yoki Qozog'iston Respublikasi qonunlarini qo'pol ravishda buzgan faoliyatni amalga oshirish kabi holatlarda siyosiy partiya tugatiladi [10].

Demokratik tizim yaxshigina rivojlangan davlatlardan biri Rossiya Federatsiyasi qonunchiligida siyosiy partiya tugatish siyosiy partiya eng yuqori boshqaruv organi – qurultoy yoki Rossiya Federatsiyasi Oliy sudining qarori bilan tugatilishi belgilangan. Siyosiy partiyaning tugatilishi siyosiy partiya davlat ro'yxatidan o'tkazish to'g'risidagi guvohnomaning bekor qilinishiga va tegishli yozuvning yuridik shaxslarning yagona davlat reyestridan chiqarilishiga olib keladi [11].

Tojikiston Respublikasi qonunchiligining 20-moddasiga ko'ra siyosiy partiya faoliyatini tugatish Oliy sud qarori yoki siyosiy partiya tomonidan tugatiladi. Siyosiy partiya noqonuniy faoliyat yuritisa, Adliya vazirligi yoki Bosh prokuror tomonidan noqonuniy faoliyat tugatilishi to'g'risida ogohlantirish beriladi. Agar partiya o'n kun ichida noqonuniy faoliyatni to'xtatish bo'yicha

talablarni bajarmagan bo'lsa, uning faoliyati Oliy sudning qarori bilan olti oygacha to'xtatib qo'yilishi mumkin va bu jarayon davom etsa, u tugatiladi. Siyosiy partiya faoliyatining tugatilishi partiyaning tegishli jamoat birlashmalarining davlat reyestridan chiqarilishiga, siyosiy partiya davlat ro'yxatidan o'tganligi to'g'risidagi guvohnomaning bekor qilinishiga va yuridik shaxs huquqlarining yo'qolishiga olib keladi [12].

Turkmaniston Respublikasi qonunchiligining 35-moddasiga ko'ra siyosiy partiyalar faoliyatini tugatish siyosiy partiyalar o'z faoliyatini qurultoy qarori yoki Oliy sud qarori bilan to'xtatishi mumkin. Siyosiy partiyalar faoliyati tugatilgandan so'ng ularning davlat ro'yxatidan o'tganligi to'g'risidagi guvohnoma haqiqiy emas deb topiladi va siyosiy partiyalar yuridik shaxslarning reyestridan chiqariladi [13].

Ukraina Respublikasi qonunchiligining 21-moddasiga ko'ra siyosiy partiya tugatish siyosiy partiya qurultoyi va siyosiy partiyalar-ni tuzish va faoliyat yuritish talablari buzilgan bo'lsa, Ukraina Adliya vazirligi yoki Ukraina Bosh prokurorining taklifiga binoan, sud qarori bilan tugatiladi. Siyosiy partiya faoliyatining taqiqlanishi siyosiy partiyaning faoliyatini tugatish, siyosiy partiyalarning boshqaruv organlarini, viloyat, shahar, tuman tashkilotlarini, uning asosiy hujayralarini va boshqa ustavda nazarda tutilgan boshqa tuzilmalarni tarqatib yuborishga olib keladi. Partiya, siyosiy partiya a'zolik ham to'liq tugatiladi [14].

Yevropa Ittifoqi davlatlaridan biri GFR qonunchiligining 32-moddasiga ko'ra, siyosiy partiya qurultoyining qaroriga ko'ra va konstitutsiyaga zid deb topilgan partiya Federal Ichki ishlar vaziri taqdimnomasi bilan Federal Konstitutsiyaviy sud qarori bilan uning faoliyati tugatiladi. Siyosiy partiya tugatilganida uning mulklari musodara qilingan holda davlat tasarrufiga o'tkaziladi [15].

Latviya Respublikasida siyosiy partiya tugatish siyosiy partiya qurultoyi yig'ilish qarori va Oliy sud qarori bilan siyosiy partiya faoliyati tugatiladi. Bunda a'zolar yig'ilishining faoliyatini tugatish to'g'risidagi qarori partiya a'zolarining uchdan ikki qismi uni yoqlab ovoz bergan taqdirda qabul qilinadi. Oliy sud qarori bilan tugatilganida, dastlab 6 oy partiya to'xtatilib, muammolarni bartaraf etishga vaqt beriladi. Uning aksi bo'lsa, keyin tugatish to'g'risida qaror chiqaradi [16].

Litva Respublikasi “Siyosiy partiyalar haqida”-gi Qonunning 9-moddasiga koʻra siyosiy partiyaning tugatish fuqarolik kodeksida belgilangan tartibda tugatiladi. Siyosiy partiyaning tugatish toʻgʻrisidagi qaror siyosiy partiyaning qurultoyi tomonidan yoki qonunda belgilangan hollarda siyosiy partiya Oliy sud tomonidan uning qarori qabul qilinadi va tugatiladi [17].

Turkiya Respublikasi “Siyosiy partiyalar toʻgʻrisida”gi Qonunining 107-moddasiga koʻra, siyosiy partiyalar tugatilishi Siyosiy partiya qurultoyi qarori va Konstitutsiyaviy sud tomonidan uning qarori asosida tugatiladi. Konstitutsiyaviy sudni tugatish toʻgʻrisidagi qaror Vazirlar Kengashi tomonidan amalga oshiriladi. Partiya tugatilganida uning mulklari davlat ixtiyoriga oʻtkaziladi [18].

Koreya Respublikasi “Siyosiy partiyalar toʻgʻrisida”gi Qonunining 46-, 47-moddasiga koʻra, siyosiy partiyalar tugatilishi siyosiy partiya qurultoyi qarori va Konstitutsiyaviy sud hamda uning qarori asosida tugatiladi [19].

Mashhur tadqiqotchi olimlar Cornelius P. Cotter and John F. Bibby “Partiyalarning institutsional rivojlanishi va partiya tanazzuli” deb nomlangan tezislarda siyosiy partiyalarni tugatish tartibi haqida fikr bildirishgan, unga koʻra, siyosiy partiyalarni tugatishda noqonuniy, byurokratik xatti-harakat boʻlmasligi kerak. Bu jarayon ochiq va shaffof, qonunda belgilangan talablar asosida amalga oshishi kerak. Aks holda siyosiy partiyalarning jamiyatdagi nufuziga jiddiy taʼsir koʻrsatishi va demokratik prinsiplar qatʼiy buzilishi mumkin [20].

Finlyandiya Respublikasida siyosiy partiyaning tugatish tugatilayotgan siyosiy partiya qurultoyi yigʻilish qarori va Oliy sud qarori bilan amalga oshiriladi va jamiyat uning faoliyati qonuniy toʻxtatiladi [21].

Yana bir barcha sohada rivojlanishda peshqadam davlat siflatida rivojlanayotgan Filippinda “Filippin siyosiy partiya tizimini isloh qilish gʻoyalari va tashabbuslar, munozaralar va dinamika” nomli kitobda, siyosiy partiya tizimini isloh qilishda muhim gʻoyalari ilgari surilgan. Masalan, siyosiy partiyalar faoliyatini huquqiy tartibga solishni takomillashtirish, xususan, siyosiy partiyaning tugatish masalasiga jiddiy eʼtibor qaratilgan holda, dastlab uning huquqiy asoslarining mavjud emasligi va undan keyin bu borada muammolar vujudga kelganligi hamda undan toʻgʻri xulosa chiqargan holda

siyosiy partiyalarni tugatishning huquqiy asoslarining yaratilishi siyosiy partiyalarning jamiyat hayotidagi oʻrnini yanada mustahkamladi deb taʼkidlangan [22].

Tadqiqotchilar fikricha, Afrikaning Mozambik, Botsvanna, Namibiya, Zambiya, Lesoto kabi davlatlarda siyosiy partiyalar global miqyosda tanazzulni boshdan kechirmoqda. Bu muammo har xil shakllarda boʻlmoqda. Birinchidan, siyosiy partiya aʼzolari sonining kamayishi va saylovchilar tomonidan qoʻllab-quvvatlanmaslik koʻrinishida namoyon boʻladi.

1-jadval

Demokratiyaning global holati indeksi koʻrsatkichlari

№	Koʻrsatkichlar	Tavsif / savol	Toʻplan- gan maʼlu- motlar natijasi
1.3.1	Partiya taqiqi	Ekspert soʻrovi: har qanday siyosiy partiyalar faoliyati taqiqlanganmi?	-
1.3.2	Partiyalar uchun toʻsiqlar	Ekspertlar soʻrovi: partiya tuzishdagi toʻsiqlar qanchalik cheklovchi?	-
1.3.3	Muxolifat partiyalarining avtonomiyasi	Ekspertlar soʻrovi: muxolifat partiyalari hukmron rejimdan mustaqil va avtonommi?	-
1.3.4	Koʻppartiyaviylik saylovlari	Ekspertlar soʻrovi: bu milliy saylov koʻppartiyaviylik edimi?	-
1.3.5	Ishtirok etishning raqobatbardoshligi	Ishtirok etishning raqobatbardoshligi siyosat va yetakchilik uchun muqobil imtiyozlarni siyosiy maydonda qay darajada qoʻllash mumkinligini anglatadi.	-
1.3.6	Koʻppartiyaviy saylovlar	Qonun chiqaruvchi organing quyi palatasi (yoki bir palatali palatasi) (hech boʻlmaganda qisman) bir nechta tanlovga duch kelgan saylovchilar tomonidan saylanadi. Xususan, partiyalar taqiqlanmagan va bir nechta partiyalar raqobatlasha oladi yoki saylovlar partiyasiz (yaʼni, barcha nomzodlar partiya belgilarisiz qatnashadi).	-

Siyosiy partiyalar o'z a'zolarini safarbar etishda jiddiy muammolarni boshdan kechirmoqda va a'zolik odatda pasayib bormoqda. Ushbu tendensiya siyosiy partiyalar haqidagi jamoatchilik fikrini o'zgartirayotgan bo'lsa, ikkinchidan, siyosiy partiyalarning tanazzulga uchrashining yana bir ko'rinish huquqiy asoslarning takomillashmaganligi, turli byurokratik ta'sirlar orqali siyosiy partiyalarga tashqi ta'sirlarning oshib borayotganligidir [23].

The Global State of Democracy Indices (Demokratiyaning global holati indeksleri) 1975–2020-yillardagi demokratiyaning turli atributlari bo'yicha mamlakat, mintaqaviy va global darajadagi demokratik tendensiyalarni o'lchaydi. Xususan, erkin siyosiy partiyalar masalasi ham muayyan atributlar bilan barcha demokratik davlatlarda siyosiy partiyalar tashkil etish, tugatish va siyosiy lavozimlar uchun saylovoldi tashviqoti erkinligi darajasi aniqlanadi. Bu jarayonda quyidagi oltita ko'rsatkich va qisman ekspert so'rovlariga asoslangan holda siyosiy partiyalar qanchalik erkinligini o'rganish uchun ishlatiladi [24].

Bu xalqaro Demokratiyaning global holati indeksi tadqiqotlari orqali demokratik davlatlarda siyosiy partiyalarning jamiyat hayotidagi o'rni va ularning faoliyatidagi yutuq va muammolarini aniqlashimiz mumkin. Shu o'rinda shuni alohida ta'kidlash joizki, mamlakatimizda demokratiya sohasida amalga oshirilgan islohotlar natijasi sifatida, Buyuk Britaniyaning The Economist Intelligence Unit kompaniyasining 2020-yildagi tadqiqot natijasiga ko'ra, O'zbekiston Demokratiya indeksida 167 ta mamlakat ichida, anchagina past natija ya'ni 155 o'rinni qayd etdi [25].

O'zbekiston Demokratiya indeksida 155 o'rinni qayd etish holatiga baho berar ekanmiz, to'g'ri bu ijobiy holat deb bo'lmaydi, lekin mamlakatimizda oxirgi yillarda demokratik islohotlar jarayonida, xususan, siyosiy partiyalar faoliyatidagi islohotlar bu jarayonda ijobiy o'zgarishlarga erishishimizga yordam beradi va bu borada islohotlarni izchil davom etirish zarurligini anglatadi;

Xulosalar

Siyosiy partiya faoliyatini tugatishning nazariy-huquqiy asoslari va bu boradagi milliy va xorijiy qonunchilik tajriba tahlili yuzasidan quyidagi amaliy taklif va ilmiy xulosalarni taklif qilamiz:

birinchidan, Siyosiy partiyalarni tugatishning nazariy-huquqiy asoslarini milliy va xorijiy davlatlar tajribasi asosida tahlil qilar ekanmiz, siyosiy partiyalarni tugatish tartibi turli davlatlarda muayyan huquqiy asoslarga ega ekanligini va ulardagi farqlarni quyidagi 18 davlat misolida ko'rib o'tishimiz va xulosa chiqarishimiz mumkin.

2-jadval

Siyosiy partiyalarni tugatish tartibi

№	Davlatlar	1-guruh Oliy sud va siyosiy partiya Quril- toyi qarori asosida tugati- lishi	№	Davlatlar	2-guruh Konsti- tutsi- yaviy sud qarori va siyosiy partiya Quriltoyi qarori asosida tugati- lishi
1	O'zbekiston Respublikasi	+	13	Makedoniya Respublikasi	+
2	Rossiya Federatsiyasi	+	14	Koreya Respublikasi	+
3	Moldaviya Respublikasi	+	15	Ozarbayjon Respublikasi	+
4	Tojikiston Respublikasi	+	16	Turkiya Respublikasi	+
5	Turkmaniston Respublikasi	+	17	Germaniya Federativ Respublikasi	+
6	Qirg'iziston Respublikasi	+	18	Gruziya Respublikasi	+
7	Belarus Respublikasi	+			
8	Ukraina Respublikasi	+			
9	Latviya	+			
10	Litva	+			
11	Qozog'iston Respublikasi	+			
12	Finlyandiya Respublikasi	+			

ikkinchidan, siyosiy partiya faoliyatini tugatishning nazariy-huquqiy asoslari chuqur o'rganish va bu boradagi milliy qonunchilikni takomillashtirish hamda uni amaliyotda keng joriy etish, turli byurokratik to'siqlarning

vujudga kelmasligi mamlakatimizdagi siyosiy partiyalarning izchil rivojlanishiga yordam beradi; *uchinchidan*, siyosiy partiya faoliyatini tugatish vakolatini Oliy sud va Partiya qurultoyi yig'ilishi qarori bilan bir qatorda Konstitutsiyaviy sudga berish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bu tajriba rivojlangan davlatlar GFR, Turkiya, Gruziya kabi davlatlar tajribasida ijobiy natija berib kelmoqda;

to'rtinchidan, bugungi kunda jamoatchilik nazorati davlatlarda yaxshigina rivojlanganligi va bu mexanizmning yurtimizda kuchaytirish nuqtayi nazardan siyosiy partiyalarni tugatish jarayonida Oliy sud va Partiya qurultoyi yig'ilishi qarorlari qatoriga jamoatchilik ovozig qo'yilishi orqali tugatish mexanizmlarini yaratish bu borada ijobiy natija berishi mumkin;

beshinchida, siyosiy partiya o'z ustaviga muvofiq qurultoy qarori bilan tarqalib ketishida, uning qarorini bevosita partiya a'zolarining (elektorat) a'zolariga ovozig qo'yish mexanizmlarini

yaratish, shuningdek partiya oliy organi tugatishi haqidagi qarorni uch kunlik muddat ichida emas 10 kunlik muddatda O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligiga xabar qilish mexanizmini yaratish kerak. Bu tugatish to'g'risidagi qarorning puxta qabul qilinishida, uni chuqur tahlil qilishga yordam beradi;

oltinchidan, tugatilayotgan partiya belgilangan qoidalarini buzgani uchun o'z faoliyati to'xtatib qo'yilganidan so'ng bir yil muddat ichida o'sha xatti-harakatlarni takror sodir etgan holda O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligining yoki O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurorining taqdimnomasiga binoan O'zbekiston Respublikasi Oliy Sudining qarori bilan tugatiladi. Ushbu muddatni bir yil emas, 6 oy sifatida belgilash o'rinli. Sababi siyosiy partiya bu borada muddatning kam bo'lishi, unga faoliyat jarayonida mas'uliyat yuklaydi va samarali faoliyatini ta'minlaydi.

REFERENCES

1. Yangi saylangan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning lavozimga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalari qo'shma majlisidagi nutqi [Speech of the newly elected President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev at the joint session of the Oliy Majlis of the Oliy Majlis dedicated to the inauguration ceremony]. Available at: <https://president.uz/oz/lists/view/4743/>.
2. Bekov I.R Davlat hokimiyati vakillik organlari faoliyatida siyosiy partiyalar ishtirokining tashkiliy-huquqiy asoslarini takomillashtirish. Yuridik fanlari doktori dissertatsiyasi (DSc) [Improving the organizational and legal framework for the participation of political parties in the activities of representative bodies of state power]. Tashkent, 2021, p. 3.
3. "O'zbekiston Respublikasi Siyosiy partiyalar to'g'risida"gi Qonuni. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi [Law of the Republic of Uzbekistan on Political Parties. National Legislative Database]. 21.04.2021, no. 03/21/683/0375, 15.10.2021, no. 03/21/722/0960.
4. Zakon Belarussii o politicheskikh partiyah [Law of Belarus on Political Parties]. Available at: <https://pravo.by/document/?guid=3871&p0=v19403266/>.
5. Zakon Gruzii o politicheskikh partiyah [Law of Georgia on Political Parties]. Available at: <http://www.matsne.gov.ge/>; <http://www.matsne.gov.ge/>.
6. Law on political parties of the Republic of Macedonia. Available at: <https://www.legislationonline.org/documents/id/5661/>.
7. Zakon Respubliki Moldova o politicheskikh partiyah [Law of the Republic of Moldova on Political Parties]. Available at: <http://www.vspmr.org/legislation/laws/zakonodatelnie-akti-pridnestrovskoy-moldavskoy-respubliki-v-sfere-obrazovaniya-kuljturi-sporta-molodejnoj-politiki-sredstv-massovoy-informatsii-a-takje-v-sfere-realizatsii-politicheskikh-prav-i-svobod-grajdan/zakon-pridnestrovskoy-moldavskoy-respubliki-o-politicheskikh-partiyah.html/>.
8. Zakon Respubliki Azerbajzhan o politicheskikh partiyah [Law of the Republic of Azerbaijan on Political Parties]. Available at: <https://rg.ru/2001/07/11/partii-dok.html/>.
9. Zakon Kirgizskoj Respubliki o politicheskikh partiyah [Law of the Kyrgyz Republic on Political Parties]. Available at: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/215?cl=ru-ru/>.
10. Zakon Respubliki Kazahstan o politicheskikh partiyah [Law of the Republic of Kazakhstan on political parties]. Available at: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1032141/.

11. Federalnij Zakon Rossijskoj Federacii o politicheskix partijah [Federal Law of the Russian Federation on Political Parties]. Available at: <https://rg.ru/2001/07/11/partii-dok.html/>.
12. Zakon Respubliki Tadjikistan o politicheskix partijah [Law of the Republic of Tajikistan on political parties]. Available at: <https://www.legislationline.org/ru/documents/id/14367/>.
13. Zakon Respubliki Turkmenistan o politicheskix partijah [Law of the Republic of Turkmenistan on political parties]. Available at: <https://www.legislationline.org/ru/documents/id/17131/>.
14. Zakon Respubliki Ukraina o politicheskix partijah [Law of the Republic of Ukraine on Political Parties]. Available at: <https://www.legislationline.org/ru/documents/id/16953/>.
15. Zakon o politicheskix partijah Federativnoj Respubliki Germanii [Political Parties Act of the Federal Republic of Germany]. Available at: <http://www.pravoznavec.com.ua/books/letter/280/%D2/20782/>.
16. Law on political in Latvia. Available at: <https://www.legislationline.org/legislation/section/legislation/country/19/topic/16/>.
17. Republic of Lithuania law on political parties. Available at: <https://eseimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/09450a307a1c11e4a8a7b07c53dc637c?jfwid=rivwzvpvg/>.
18. Law on political in Turkey parties. Available at: https://www.legislationline.org/download/id/7853/file/Turkey_law_political_parties_1983_am2014_en.pdf/.
19. Law on political in Republik of Korea. Available at: https://elaw.klri.re.kr/eng_mobile/viewer.do?hseq=29270&type=part&key=3/.
20. Cotter C.P., Bibby J.F. Institutional Development of Parties and the Thesis of Party Decline. DOI: <https://doi.org/10.2307/2149582/>.
21. Act on Political Parties Finland. Available at: https://www.finlex.fi/fi/laki/kaannokset/1969/en19690010_19920653.pdf/.
22. Reforming the Philippine Political Party System ideas and initiatives, debates and dynamics. Friedrich Ebert Stiftung, 2009, p. 37. Available at: <https://library.fes.de/pdffiles/bueros/philippinen/07131.pdf/>.
23. Matlosa Kh., Sheyl V. Political parties programme handbook. 2008, July, pp. 13-15. Available at: <https://www.eisa.org/pdf/eh18.pdf/>.
24. The Global State of Democracy Indices. Available at: <https://www.idea.int/gsodindices/>.
25. The research and analysis division of The Economist Group, the sister company to The Economist newspaper. Available at: https://www.eiu.com/public/topical_report.aspx?campaignid=DemocracyIndex2020/.

YURISPRUDENSIYA

HUQUQIY ILMIY-AMALIY JURNALI

MAXSUS SON / 2021

II QISM

BOSH MUHARRIR:

Nodirbek Salayev

Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI:

Ikrom Ergashev

Ilmiy boshqarma boshlig'i

Mas'ul muharrir: D. Xudoynazarov

Muharrirlar: Sh. Jahonov, K. Abduvaliyeva,
F. Muhammadiyeva, Y. Yarmolik

Texnik muharrirlar: U. Sapayev, D. Rajapov

Tahririyat manzili:

100047. Toshkent shahar, Sayilgoh ko'chasi, 35.

Tel.: (0371) 233-66-36, 233-41-09.

Faks: (0371) 233-37-48.

Web-sayt: www.tsul.uz

E-mail: lawjournal@tsul.uz

E-mail: tn.tdyu@mail.ru

Jurnal 15.12.2021-yilda tipografiyaga topshirildi.

Qog'oz bichimi: A4. Shartli 25,92 b.t. Adadi: 100.

Buyurtma: № 70.

TDYU tipografiyasida chop etildi.